

Szymon Grzelak

OCENA PROCESU REALIZACJI PROGRAMU PROFILAKTYCZNEGO „NOE” EWALUACJA FORMATYWNA

OPIS PROGRAMU

Historia. Program profilaktyczny „Noe”, który powstał w środowisku łódzkim jest zjawiskiem nowym, a jednocześnie jedynym w swoim rodzaju. Choć jego źródła sięgają dalej w przeszłość, praktyczna realizacja trwa od jesieni 1992. Program ten powstał jako odpowiedź na bardzo konkretne, naglące potrzeby chwili. Cel, który stawiali sobie jego twórcy (zespół pod kierownictwem Krzysztofa Wojcieszka), to objęcie jak największej części młodzieży skutecznym oddziaływaniem profilaktycznym przy użyciu jak najmniejszych środków. Przystępując do budowania programu autorzy wyposażeni byli w wiedzę teoretyczną o mechanizmach uzależnień i terapii oraz we własne doświadczenia związane z osobistym lub rodzinnym problemem alkoholowym. Inspirację stanowiły dla nich między innymi: funkcjonujący w ramach katolickiego ruchu „Światło-Życie” ruch abstynencki Krucjata Wyzwolenia Człowieka (KWC), doświadczenia łódzkiego „Al-Ateenu” i AA, kontakty z Fundacją im. Stefana Batorego i poradnią „Opta”, działalność prelekcyjna Henryka Bujacza i jego zespołu. Grunt teoretyczny programu stanowi z jednej strony adaptacja antropologii filozoficznej św. Tomasza z Akwinu, a z drugiej znane terapeutom ogólne zasady interwencji kryzysowej. Ekipy prowadzące program „Noe” istnieją obecnie w Łodzi, Przemyślu, Warszawie, Kielcach i Dębicy. Ich działalność finansowana jest przez Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. Do dzisiejszego dnia objęto już programem ponad 50.000 dzieci i młodzieży w wieku od klasy siódmej aż po starszych uczniów szkół średnich. Prace nad ewaluacją programu rozpoczęte były w grudniu 1993.

Ogólna budowa programu. Nie licząc wstępnych przygotowań program „Noe” podzielony jest na dwa etapy. Pierwszy etap to ponad 3-godzinny mityng prowadzony z dużą grupą od stu do ponad trzystu uczestników (optymal-

na ich liczba wynosi około 150), a drugi to wszystkie późniejsze działania na rzecz młodzieży, nauczycieli czy rodziców. Głównym przedmiotem mojego zainteresowania będzie najlepiej dopracowana część programu, jaką jest sam mityng. Wstępne przygotowania do pierwszego etapu i etap drugi będę traktował przede wszystkim jako ważny kontekst. Mityng stanowi bowiem rdzeń całego oddziaływania i w nim zawiera się istota autorskiego pomysłu.

Miejsca realizacji. Zasadniczym terenem realizacji programu „Noe” są różnego typu szkoły: państwowe i społeczne, podstawowe, ponadpodstawowe wszystkich typów, w pojedynczych przypadkach wyższe. Przeprowadzano go także w ośrodkach wychowawczych oraz na obozach ruchu oazowego, a nawet w Jarocinie w czasie festiwalu. Gospodarze spotkania (dyrekcja szkoły itp.) zobowiązani są do przygotowania dużej, odpowiednio nagłośnionej sali i ustawienia w niej aparatury video i tablicy. Mityng zaczyna się rano i, jeśli odbywa się w szkole, to nie powinno już być lekcji po jego zakończeniu.

Kadra. Jeden mityng prowadzi zespół liczący od trzech do pięciu osób w składzie: trzeźwy alkoholik (zwykle z AA), osoba współuzależniona („Al-Anon”), młoda osoba z „Al-Ateen” (najlepiej w wieku młodzieży zebranej na danym mityngu) i ewentualnie abstynent - niekoniecznie osobiście dotknięty problemem alkoholizmu, będący często członkiem KWC. Na ogół wśród członków ekipy jest jeden lub dwóch przeszkolonych terapeutów. Większość członków zespołów jest zdolna prowadzić każdą część mityngu tak, że mogą się nawzajem zastępować. Dobór odpowiednich osób jest zadaniem bardzo trudnym. Sito selekcji jest ostre, gdyż chodzi o wybranie osób, które nie tylko mają określony staż trzeźwości (AA) czy zaawansowany proces zdrowienia („Al-Anon”, „Al-Ateen”), ale na dodatek posiadają dystans do siebie samych, nie są gadułami, umieją pracować w zespole i nie boją się stanąć przed dużą grupą młodzieży.

Cele. Adresatem pierwszego etapu programu jest młodzież, a wśród niej młodzi konsumenci alkoholu. Celem jest zmiana postaw wobec picia przez ogół uczestników. Ważny efekt uboczny stanowić ma terapeutyczna funkcja mityngu dla młodzieży z problemem alkoholowym w domu lub u siebie samych. Powinien on też wzmocnić obecnych na sali abstynentów.

Założenia dotyczące dynamiki mityngu. W każdej z trzech części mityngu jest miejsce na żywy dialog z salą, najpierw żartobliwy - dla „złapania kontaktu”, potem bardziej poważny. W każdej części ma też miejsce jakieś wydarzenie aktywizujące uczestników - gra, scenki, głosowanie - poprzez które

w lekki sposób przekazywana jest wiedza. I wreszcie w każdej z nich jest miejsce na „świadcstwo”, czyli relację z życia kogoś z prowadzących, które ilustruje dane zagadnienie uwiarygodniając jednocześnie ekipę.

Skrócony opis scenariusza mityngu. Część I: a) prowadzone w wesoły, swobodny sposób zagajenie, którego celem jest rozwianie obaw, że spotkanie będzie powtarzaniem typowych argumentów o szkodliwości picia dla zdrowia oraz podanie wiodącego tematu spotkania, jakim jest miłość i wolność; b) projekcja fragmentu filmu o Noem (powołanie Noego, budowa Arki, dyskusje z tłumem, potop) i rozmowa z salą omawiająca symbolikę scen w kontekście hasła programu: „Potop trwa, budujemy Arkę”, którego sens zostanie młodzieży wyjaśniony na końcu; c) wyłonienie spośród uczestników „ekspertów” - osób, które nie znają smaku i działania alkoholu (to, że najczęściej zgłasza się dla żartu ktoś sporo pijący wcale nie przeszkadza); omówienie w dialogu z salą (przy użyciu tablicy) powodów do niepicia i do picia alkoholu oraz czynników sprzyjających uzależnieniu (czynnik społeczny, psychologiczny i wrodzona podatność) w sposób ukazujący praktyczną niemożność wykrycia własnej skłonności do uzależnienia zanim się wpadnie w jego sidła; d) losowanie numerków, z których co piąty jest „złym losem” (co odzwierciedla epidemiologicznie stwierdzony fakt, że w Polsce, spośród ludzi pijących, 20% się uzależnia) i „gra” angażująca wszystkich uczestników mityngu, której celem jest pokazanie w łatwo przyswajalny sposób zjawisk uzależnienia i współuzależnienia; e) stworzenie obiegowego portretu alkoholika na podstawie wypowiedzi uczestników; f) świadectwo mówione przez alkoholika, które ma spełniać następujące kryteria: zgodność z wiedzą o chorobie, podkreślenie nieodwracalności sytuacji i stałego zagrożenia nawrotem, ukazanie niedostrzegalnego procesu wchodzenia w uzależnienie (wszystko to ma być mówione w sposób niezachęcający do naśladowania i niegloryfikujący mówcy, a ponadto zawierać musi wyraźne przesłanie o możliwości otrzymania pomocy). Część II, która odbywa się po przerwie, koncentruje się na temacie miłości. Oto jej przebieg: a) rzeźba rodziny alkoholowej, w której biorą udział ochotnicy z sali, a poprzez którą przekazywana jest wiedza o rolach dzieci w rodzinie alkoholowej lub innej dysfunkcyjnej; b) świadectwo koalkoholika - „To była moja rodzina” - zawierające jasny opis współuzależnienia na konkretnych przykładach i przesłanie nadziei wskazujące jak można sobie i taką sytuację zmienić; c) świadectwo dziecka z „Al-Ateen” spełniające zadanie przeciwwagi emocjonalnej dla tych, którzy odnaleźli się w rolach ze scenki; d) tworzenie w dialogu z salą „tablicy uczuć” alkoholika, ukazującej świat uczuciowy człowieka zamkniętego w błędnym kole picia i cierpienia za-

kończące retorycznym pytaniem do sali, czy można żyć z takim wnętrzem i bez miłości; e) omówienie „teorii miłości” ze zwróceniem uwagi na niedoceniany rozumowy i wolicjonalny aspekt miłości, który szczególnie narażony jest na destrukcyjne działanie alkoholu silnie zaburzającego funkcje myślenia i woli. Część III, po drugiej przerwie, dotyczy tematu wolności: a) scenki z udziałem uczestników ukazujące nieasertywne i asertywne sposoby odmawiania; b) odtwarzane z video świadectwo Beaty, członkini KWC, ukazujące decyzję abstynencką opartą na głębokich motywach, którą podejmuje osoba nie mająca w bliskim otoczeniu problemu alkoholowego; c) tajne głosowanie uczestników nt. „Czy mogłaby to być Twoja decyzja?”; d) policzenie głosów i wzmocnienie obecnych na sali abstynentów; e) rozdanie ankiet i materiałów informacyjnych; f) czas na pytania uczestników i pożegnanie.

LOGIKA POSTĘPOWANIA EWALUACYJNEGO

Po zapoznaniu się z treścią programu „Noe” z podręcznika napisanego przez jego głównego autora, Krzysztofa Wojcieszka [3], obejrzałem kilkakrotnie mityng na „żywo”, poznałem osobiście jedną z ekip i przeprowadziłem dłuższą rozmowę z koordynatorem łódzkich zespołów realizacyjnych - Sławomirem Grzegorkiem. Następnie sięgnąłem do literatury, by uzyskać spojrzenie „z lotu ptaka” na ten interesujący program. Przeprowadziłem też analizę statystyczną próby 3500 ankietek dawanych rutynowo uczestnikom pod koniec mityngu. Ponieważ wnioski z lektury, obserwacji i obliczeń były ogólnie korzystne dla programu, podjąłem kilka następnych kroków mających na celu przyjrzenie się mocnym i słabym punktom „Noego” i przekazanie realizatorom spostrzeżeń zebranych z wielu różnych źródeł. Wszystko to w nadziei, że program uda się im jeszcze udoskonalić zanim przystąpię do fazy ewaluacji polegającej na sumatywnej ocenie jego skuteczności.

MODELE PROGRAMÓW PROFILAKTYCZNYCH I STRATEGIE ODDZIAŁYWAŃ A PROGRAM „NOE”

Modele. Przedstawiony powyżej scenariusz pokazuje złożoność i wielowątkowość „Noego”. Niełatwo jest go klasyfikować. Cytowana przez J. Grzelaka i B. Wolniewicz-Grzelak [1] typologia Buhringera i Kunzel-Bohmer wyróżnia sześć modeli w zależności od „sfery” psychiki, do której

oddziaływania są adresowane i tego, w jakim stopniu uzależnienia stanowią wyizolowany obiekt oddziaływań, a w jakim są umieszczone w szerszym kontekście zachowań i postaw. Zestawmy je z omawianym programem. „Noe” zawiera bowiem w sobie elementy wszystkich modeli z wyjątkiem tzw. „modelu oświaty zdrowotnej”, który ogólnie uchodzi za zły i przestarzały.

Część wspólna między programem „Noe” a „modelem edukacji afektywnej” to przede wszystkim **emocjonalnie nacechowany klimat** spotkania, atmosfera wzajemnego poszanowania oraz **bliskość kontaktu**, który mimo dużej grupy ludzi ma charakter osobisty, a czasem, w sensie duchowym, wręcz intymny. Innym wspólnym elementem jest **akcentowanie wyższych wartości** - a konkretnie **miłości, wolności, prawdy, nadziei** - które wpisane są mocno w treść programu.

Przebijające przez program **przekonanie o znaczeniu proalkoholowych obyczajów, wzorów zachowań dorosłych i presji rówieśników** jest charakterystyczne dla „modelu wpływów społecznych”. W modelu tym uczy się młodzież **rozpoznawania i odpierania presji** otoczenia wykorzystując metodę **modelowania, odgrywanie scenek** i oddziaływanie przez **liderów młodzieżowych**. W „Noem” **modelami** zdrowych zachowań są sami prowadzący. W sposobie prowadzenia mityngu widoczny jest nonkonformizm, zdolność do bycia sobą, która łączy odważną otwartość z pogodą ducha i spokojem. Treść świadectw ukazuje znaczenie **presji** ze strony innych i sposoby obrony przed nią zarówno w drodze do uzależnienia czy współuzależnienia, jak i w procesie zdrowienia. **Scenki** z odmawianiem picia są jednym z filarów trzeciej części mityngu. W roli **lidera młodzieżowego** występuje osoba z Al-Ateenu.

„Model umiejętności życiowych” to taka synteza „modelu afektywnego” z „modelem wpływów”, w której nacisk kładzie się na **uczenie umiejętności** (głównie ze **sfery kontaktów międzyludzkich**), które pomagają radzić sobie w różnych sytuacjach bez uciekania się do środków zmieniających świadomość. Uważam, że program „Noe” zawiera takie elementy. Prowadzący modelują, a częściowo także omawiają **umiejętność przełamywania lęku przed opinią innych**, niewstydzienia się tego kim jestem czy jaką mam rodzinę (świadectwa); **umiejętność zachowywania dystansu do siebie samego**, połączoną z otwartym wyrażaniem uczuć oraz autoironicznym poczuciem humoru (sposób zachowywania się prowadzących); **umiejętność szukania pomocy**, gdy stoi się samotnie wobec poważnych problemów (świadectwa). Zwykle jeszcze w trakcie samego mityngu lub zaraz po zakończeniu zgłaszają się osoby, których rodziny dotknięte są chorobą alkoholową, lub

które same wchodzą już w uzależnienie, po raz pierwszy przełamując strach przed otwarciem się ze swoim problemem wobec drugiego człowieka.

Jeśli chodzi o „**model alternatyw**”, to odpowiada mu w części, nie komentowany tu szerzej, drugi etap programu. W etapie pierwszym pewną namiastką jest sama **atmosfera spotkania**. Raz jest wesoło, raz poważnie, ale zawsze autentycznie i żywo. Scenki angażujące młodzież jako aktorów, wstawki muzyczne (np. alkoholiczka z AA grająca na gitarze), dobry kontakt zespołu z salą i udzielanie sobie nawzajem wsparcia przez jego członków oraz pełne głębi świadectwa stanowią o tym, że młodzież może doświadczyć **radości** płynącej nie ze stymulacji chemicznej, lecz z autentyzmu **międzyludzkiego spotkania** życzliwych sobie osób.

Za najnowsze i najbardziej całościowe podejście uważany jest „**model promocji zdrowia**”. Oddziaływanie profilaktyczne polega tu na „stwarzaniu warunków środowiskowych sprzyjających zdrowiu i na rozwijaniu zdrowego stylu życia w aspektach: fizycznym, emocjonalnym, poznawczym, duchowym, społecznym i ekologicznym” [1]. Nurt ten jest bardziej wyzwaniem niż rzeczywistością. Wizja programu „Noe”, jako dwuetapowej całości, zmierza w tym właśnie kierunku. Sam etap I spełnić może funkcję lodołamacza lub lepiej lodo-ocieplacza oporów młodzieży przed tematem. Czynnikiem ocieplającym w programie jest... dosłownie ciepło. Kadra programu, ludzie ze wspólnot samopomocowych, którzy sami zostali uratowani przez środowiska budujące i odbudowujące więzi, promieniuje na młodzież tym, czego zbawienne skutki zna z autopsji. Główne tematy - miłość i wolność - nadają mityngowi wymiar głęboko ludzki i zarazem duchowy. Zawarte w haśle programu słowo potop nie oznacza zalewu alkoholu, lecz zrywanie więzi między ludźmi, zaś budowanie Arki - odbudowywanie ich. Odwoływanie się do roli więzi to aspekt społeczny i emocjonalny zarazem. Więź, o którą realizatorom chodzi i którą modelują swoim zachowaniem, wyraża się poprzez uczucia życzliwości, zaufania, akceptacji samego siebie i bliźniego. Potop odnosi się także do innych więzi - między człowiekiem a Stwórcą (aspekt duchowy) oraz między człowiekiem i stworzeniem (dziś nazwalibyśmy to aspektem ekologicznym). Choć ani o relacji między człowiekiem a Bogiem, ani o stosunku człowieka do natury nie mówi się wprost, to jednak dzięki świadectwom można często dojrzeć jak ulegały one najpierw degradacji wraz z postępem choroby, a potem odnowieniu w miarę stopniowego zdrowienia.

Strategie. W jednym ze swych najnowszych artykułów William Hansen [2] zaprezentował wyniki metaanalizy ewaluacji szeregu programów profilaktycznych i zaproponował konkretne kierunki rozwoju oddziaływań. Przedstawia on argumenty na rzecz tego, że najlepszym terenem działania jest szkoła, że każdy

program powinien być dostosowany do młodzieży z określonej grupy wiekowej i środowiska, oraz że najskuteczniejsze są programy kierowane do 12-14-latków (jego zdaniem w starszym wieku niektórzy piją w sposób wymagający interwencji raczej, niż profilaktyki). „Noe” najczęściej jest realizowany w szkołach, w grupach względnie jednorodnych wiekowo. Nie ma opracowanych wersji dla różnego wieku, choć realizatorzy dopasowują odpowiednio sam sposób prowadzenia mityngu. Dolna granica wieku dla programu ustaliła się na 13-14 lat, choć zdarzają się też mityngi, w których biorą udział klasy szóste.

Zdaniem Hansena, stosowane strategie oddziaływań miały zwykle uderzać w czynniki ryzyka (czyli czynniki skorelowane z piciem alkoholu), których wagę i modyfikowalność po prostu zakładano z góry. Dokonał on przeglądu strategii stosowanych w szeregu programach prewencyjnych i zbadał korelację między używaniem alkoholu wśród młodzieży, a czynnikami ryzyka do których strategie te się odnosiły. Umyślnie pominął w swych analizach dwa najważniejsze czynniki, na które programy profilaktyczne nie mają wpływu - status socjo-ekonomiczny i rodzinną przeszłość dotyczącą nadużywania alkoholu. Z 12 wybranych czynników tylko cztery wysoko ($r=0.5-0.7$) korelowały z piciem. Były to: (A) przekonania co do powszechności i akceptowalności faktu używania przez młodzież alkoholu, (B) słabe motywacje powstrzymywania się od picia (małe zaangażowanie osobiste ku abstynencji), (C) przekonanie o niesprzeczności używania alkoholu z wyznawanymi wartościami i (D) nieświadomość konsekwencji używania i nadużywania alkoholu. Ponadto na poziomie wyższym od $r=0.3$ korelował czynnik (E) nacisku grupy rówieśniczej i nieumiejętności oparcia się mu. Pozostałe czynniki ryzyka, będące punktem odniesienia wielu programów profilaktycznych, okazały się mieć nikły związek z faktem konsumowania alkoholu we wczesnym wieku. W wyniku mojej pracy doszedłem do wniosku, że „Noe”, w przeważającej części, opiera się na strategiach wymierzonych dokładnie w pięć pierwszych czynników wymienionych przez Hansena jako najistotniejsze. Jest w „Noem” przekaz dotyczący relatywnej powszechności obyczajowości abstynenckiej (informacje o Krucjacie Wyzwolenia Człowieka - 50-cio tysięcznej rzeszy abstynentów z wyboru, świadectwo Beaty wobec tłumu młodych, osobiste świadectwo wszystkich prowadzących program), który odnieść można do czynnika A. Strategię odnoszącą się do czynnika B stanowi „głosowanie” z trzeciej części mityngu: „Czy decyzja Beaty mogłaby być Twoją decyzją?”. Jest to mentalny odpowiednik znanego zjawiska „stopy w drzwiach”. Prowadzący proszą o oszacowanie rozkładu głosów (młodzież zawsze zaniża ilość odpowiedzi pozytywnych), po czym podają faktyczną proporcję. Jest to

również strategia, którą można przyporządkować do czynnika A. Strategie odnoszące się do czynnika C opisuje Hansen jako „postępowanie kierujące uwagę na konflikt uznawanych przez młodzież wartości z używaniem alkoholu”. Cały wątek miłości i wolności będący osnową programu i pojawiający się w świadectwach, rzeźbie rodziny i scenkach na odmawianie, tego właśnie dotyczy. Do czynnika D zaadresowane są świadectwa (akcentujące zresztą głównie rozpad więzi i cierpienie psychiczne, a nie np. skutki zdrowotne picia), do czynnika E - scenki z odmawianiem i świadectwo Beaty. Niektóre treści „Noego” odnoszą się do czynników ryzyka znajdujących się u Hansena na dalszych miejscach. Jednym z nich jest pokazanie dróg szukania pomocy połączone z przekazywaniem nadziei tym, których problem alkoholowy bezpośrednio dotyczy.

EWALUACJA FORMATYWNA „NOEGO”

Metoda. Celem tego etapu prac ewaluacyjnych było uchwycenie mocnych i słabych stron programu ujawniających się w toku jego realizacji oraz przekazywanie realizatorom informacji zwrotnej. Gromadzone w okresie od grudnia 1993 do grudnia 1994 dane pochodziły z następujących źródeł:

I. Obserwacja 5 mityngów w różnych typach szkół.

II. Próba licząca 3464 ankiety, wylosowana spośród ankiet przeprowadzanych przez realizatorów pod koniec każdego mityngu. Pytania ankiety dotyczą: (a) ogólnej oceny spotkania na pięcio- lub sześciopunktowej skali (w zależności od wersji ankiety), gdzie 1 to ocena najslabsza, a 5 lub 6 najlepsza; (b) zainteresowania tematem spotkania i nawiązaniem kontaktu ze specjalistami; (c) chęci włączenia się w przygotowanie mityngu w innej szkole; (d) chęci spotkania ludzi, którzy bawią się „na trzeźwo”; (e) zapotrzebowania na pomoc dla siebie lub kogoś bliskiego. Jest też rubryka na wpisanie (f) adresu do korespondencji (tylko dla chętnych).

III. Dane ukazujące wynik „głosowania” z trzeciej części programu dotyczące tych samych 3464 uczestników 43 mityngów.

IV. Dane pochodzące z trzech klas liceum uzyskane po upływie tygodnia od mityngu. Były to ankiety dotyczące oceny mityngu i poszczególnych jego elementów oraz nagrane na taśmę relacje z dyskusji uczniów, prowadzonych w małych grupach.

V. Wywiady indywidualne oraz grupowe z uczniami z zespołu szkół zawodowych przeprowadzone miesiąc po programie (5 wywiadów indywidualnych).

alnych i wywiady z dwiema 5-osobowymi grupkami uczniów ze starszych klas: najbardziej pijących w opinii nauczycieli oraz tzw. dobrych uczniów).

VI. Rozmowy z kilkoma nauczycielami i pedagogami. Dwie z nich miały miejsce miesiąc po programie, a pozostałe tuż po mityngu.

VII. 11 pisemnych opinii o programie otrzymanych przez łódzkiego koordynatora programu od dyrektorów szkół i reprezentantów samorządów terytorialnych z kilku miast Polski, a także od zajmujących się profilaktyką specjalistów.

VIII. Film dokumentalny pokazujący realizację programu „Noe” w wersji ulicznej podczas festiwalu młodzieżowego w Jarocinie.

IX. Wywiad z Krzysztofem Wojcieszkiem, głównym autorem programu „Noe”.

X. Wysłuchanie relacji realizatorów programu z Łodzi i Przemysła podczas warsztatu szkoleniowo-superwizyjnego.

XI. Obszerny kwestionariusz rozesłany do ok. 20 realizatorów programu wypełniony i zwrócony przez 12 osób.

Wyniki. Materiał zebrany ze wszystkich powyższych źródeł ma dużą wartość jako pomoc do udoskonalenia oddziaływania. Z konieczności przedstawiam tylko najważniejsze wyniki w skróconej formie.

Przygotowania wstępne. Dwa zasadnicze aspekty przygotowań to techniczno-organizacyjne zabezpieczenie samego mityngu oraz wzajemne poznanie możliwości, jakimi dysponują realizatorzy i możliwości oraz potrzeb lokalnego środowiska. Zazwyczaj zarówno realizatorzy, jak i szkoła przygotowują się w zadowalający sposób do realizacji mityngu (źr. I). Interesującym, choć nietypowym przykładem są mityngi jarocińskie. Większość swych wysiłków realizatorzy skoncentrowali na fazie wstępnej i właśnie to zadecydowało o powodzeniu tej trudnej akcji. Ogromny udział liderów młodzieżowych w akcji zapraszania na mityng, nieufnych wobec dorosłych, punków i skinów, pomoc władz miasta, policji oraz rozdanie dużej ilości broszurek i innych materiałów nie byłyby możliwe, gdyby nie wcześniejsze przygotowania (źr. VIII i IX). Są jednak także przykłady potknięć, np.: złe nagłośnienie sali gimnastycznej, brak dużej tablicy (źr. I), nieporozumienie co do godziny rozpoczęcia (źr. I), lub co do tego, kto z uczniów ma być obecny na mityngu (źr. IV i XI), nieuprzedzenie młodzieży o długości trwania spotkania (źr. XI). Rozmiary wstępnych przygotowań ogranicza fakt, że finansowanie pracy realizatorów dotyczy tylko bezpośredniej pracy z młodzieżą. Autor programu jest zdania, że dobrze byłoby poświęcić 50% na-

kładu czasu i środków właśnie na przygotowania. Zwiększałoby to szansę na wykorzystanie mityngu, jako silnego bodźca pobudzającego szkołę lub gminę do zajęcia się poważniej profilaktyką i problemami rodzin alkoholowych.

Ogólna ocena mityngu i jego dynamiki. Bezpośrednio po mityngu (próba 3464 ankiet) młodzież ocenia przeciętnie mityng na 5.1 (po przeliczeniu wszystkich ocen na skalę 1-6), czyli bardzo wysoko. Z moich obserwacji jednakże wynika, że około 20% młodzieży opuszcza salę wcześniej - z reguły po drugiej przerwie. Ich zdanie jest więc nieznanne. Pozytywnie wyrażali się o „Noem” wszyscy moi rozmówcy ze szkoły, którą odwiedziłem miesiąc po mityngu (źródła V i VI). Również opinie nadsyłane do koordynatora programu „Noe” w Łodzi przez dyrektorów i reprezentantów gmin mówią o programie jak najlepiej. Jednak w liceum, gdzie przeprowadziłem ankietę i nagrywałem dyskusje uczniów tydzień po mityngu, zdania okazały się podzielone (źr. IV). Mityng był dobrym i pożytecznym zdarzeniem dla połowy rozmówców. Pozostali mieli zarzuty co do jego nadmiernej długości oraz niektórych wypowiedzi prowadzących. Odnosili mianowicie wrażenie, że osoby prowadzące kwalifikują umiarkowanie pijących do kategorii alkoholików. Oba te kierunki krytyki znajdują potwierdzenie w innych źródłach. Na to, że mityng trwa zbyt długo wskazuje wspomniany wyżej fakt, że na drugiej przerwie część audytorium się wykrusza oraz wzmianki zawarte w nadesłanych opiniach (źr. VII). Również sam autor i realizatorzy są zdania, że bardzo trudno jest tak przeprowadzić cały mityng, by w ostatniej części nie dało się odczuć wyraźne zmęczenie młodzieży (źr. IX, X i XI). Obserwując mityngi na żywo zauważyłem rzeczywiście, że niektóre wypowiedzi prowadzących mogą być odbierane jako przesadne. Dochodzi do tego między innymi w wyniku napięcia powodowanego przedłużaniem się mityngu i rosnącym zmęczeniem wszystkich. Pomimo pojawiania się wymienionych wad stwierdzić trzeba, że dynamika zdarzeń w trakcie mityngu jest bardzo dobra. Prawie wszyscy nauczyciele, którzy poznali program „Noe” podziwiają umiejętności realizatorów w pełnym spokoju radzeniu sobie z tak dużą grupą młodzieży.

Recepcja mityngu w zależności od zmiennych płci, wieku i rodzaju audytorium. Wyniki oparte są na obliczeniach statystycznych dokonanych za pomocą testu chi-kwadrat (poniższe punkty 1 i 2) oraz jednoczynnikowej analizy wariancji (punkt 3) na próbie 3464 ankiet. Stwierdzono co następuje:

1. Dziewczeta bardziej pozytywnie odbierają mityng niż chłopcy (dotyczy to każdego z pytań ankietki /df = 1; $p < 0.001$ /).
2. Najlepsza recepcja mityngu jest w grupach oazowych i ośrodkach wychowawczych (dotyczy to wszystkich pytań oprócz „a”), nieco gorsza w

szkołach podstawowych, a relatywnie najslabsza w różnych typach szkół ponadpodstawowych /df = 5; p < 0.001/.

3. Lepiej odbierają mityng uczniowie młodszy niż starsi /df = 2; p < 0.05/, co dotyczy wszystkich pytań poza pytaniem „c”. Trzeba tu wyjaśnić, że do badanej próby losowano klasy VII i VIII szkół podstawowych (traktowane jako jeden poziom wiekowy) oraz klasy I i III szkół ponadpodstawowych (dwa kolejne poziomy wiekowe).

Elementy mityngu. Z bezpośrednich rozmów z młodzieżą i z nauczycielami, z ankiet, a także z moich obserwacji wynika jednoznacznie, że **scenki** („rzeźba rodziny” i odmawianie) i **świadcstwa** stanowią dobre i niekwestionowane punkty programu. Nawet w ankietach uczniów (źr. IV), którzy wyszli przed końcem spotkania te jego elementy były doceniane. Sami realizatorzy uważają scenki za najłatwiejsze fragmenty do prowadzenia (źr. XI). Jednocześnie część z nich podkreśla, że trudne jest mówienie świadectwa. Uważam to za dobre, bo świadczy to o tym, że mówienie o bolesnych przeżyciach na kolejnych mityngach nie zabiło w nich wrażliwości, dzięki której ich słowa głęboko dotykają słuchaczy.

Obserwacje i dyskusje małych grup (źr. IV) wskazują, że dyskusyjne jest miejsce **filmu o Noem** w programie. Mały ekran nie przyciąga w wystarczającym stopniu uwagi uczestników.

Podobnie jest ze „**świadectwem Beaty**”. Młodzież nie wypowiada się o nim źle, jednak fakt, że stanowi ono jeden z ostatnich elementów mityngu nie sprzyja uważnemu słuchaniu. Część realizatorów wypowiedziała się, że „nie czuje” świadectwa Beaty (źr. XI). Pomimo powyższych uwag uznać trzeba, że „**głosowanie**”, które związane jest z tym świadectwem daje bardzo pozytywne wyniki. Okazuje się, że aż 67% młodzieży wyobraża sobie, że decyzja Beaty mogłaby być ich decyzją (źr. III).

Element programu zwany „**teorią miłości**”, mimo że jest cenny dla spójności teoretycznej struktury programu, wydaje się być zbyt oderwanym od codziennego życia. Nie ma w „Noem” czasu na rozwinięcie tego wątku. Młodzież mało mówiła na ten temat, jednak kilku realizatorów relacjonowało, że „nie czuje” teorii miłości (źr. XI).

Zestawiając podręcznik do prowadzenia programu z praktyką widać (źr. I), że brakuje w programie miejsca na **pytania** młodzieży, oraz że nie jest w pełni zrealizowany element nazywany przez autora „**wzmocnieniem** obecnych na sali **abstynentów**”.

Drugi etap. Wypowiedzi uczestników zawarte w ankietach przeprowadzanych tuż po mityngu (źr. II) świadczą o zainteresowaniu sporej części młodzieży różny-

mi formami dalszego kontaktu. Ogólne zainteresowanie tematem mityngu, a także chęć skontaktowania się ze specjalistami i zrozumienia osób uzależnionych wyraża 30% respondentów. Chęć włączenia się w przygotowania do wizyty w innej szkole deklaruje 17% (kandydaci na liderów młodzieżowych). Zapotrzebowanie na pomoc dla siebie, albo dla osoby bliskiej lub znajomej zgłosiło 17% uczestników, a adres do korespondencji zostawiło 14%. Szczególnie duży jest procent młodzieży odpowiadającej, że chce spotkać się z ludźmi, którzy bawią się na trzeźwo (63%). Na zainteresowanie części młodzieży jakąś formą kontynuacji wskazują też odpowiedzi na ankietę przeprowadzoną tydzień po mityngu (źr. IV). Jedni chcieliby uczestniczyć w dodatkowym spotkaniu w małej grupie, a inni przyjść na jeszcze jeden podobny mityng. Jedna z nadesłanych opinii oraz niektóre wywiady z uczniami i nauczycielami (źr. V, VI i VII) świadczyły o rozczarowaniu jednych i drugich brakiem jakiegokolwiek kontynuacji poza informacją o miejscach, do których można się zwrócić o pomoc. Oczekiwania na ciąg dalszy wynikały częściowo z treści rozdawanej przez realizatorów ankietki. Moi rozmówcy (źr. V i VI) sugerowali jednocześnie, że najlepszy czas na kontynuację stanowiłby dzień mityngu lub ewentualnie następnego, póki emocje jeszcze nie opadły.

Największą potrzebę dodatkowego spotkania mają osoby, które pochodzą z rodzin ogarniętych alkoholizmem. Problem braku kontynuacji jest więc największy wtedy, gdy realizacja programu ma miejsce w miejscowości, w której nie ma dokąd odesłać osób, które zidentyfikowały się z problemem. Najlepsza sytuacja pod tym względem jest w Łodzi. Okazuje się (źr. XI), że w niektórych łódzkich „Al-Ateenach” duża część członków (do 50%) przyszła tam właśnie dzięki temu, że w ich szkole odbył się mityng. Z drugiej strony są przykłady na to, że program „Noe” podziałał dynamizująco na lokalne środowisko do tego stopnia, że przejęło ono inicjatywę w zakresie profilaktyki (np. utworzenie w szkole klubu abstynenckiego - źr. X) i organizacji grup samopomocowych (założenie wspólnoty „Al-Ateen” - źr. XI). Sam mityng stanowił w tych przypadkach wstępny impuls i przygotowanie gruntu.

Kadra. „Noe” to program, w którym pracuje się w zespole. Element ten wykorzystany jest do maksimum (źr. I). Niemal każdy z realizatorów najlepiej czuje się z inną grupą młodzieży (źr. XI). Dzięki temu nie ma praktycznie takiego środowiska, do którego cały zespół szedłby z obawą czy niechęcią. Z pracą w programie, w którym ważną rolę odgrywa mówienie o sobie i swoich niełatwych doświadczeniach związany jest dylemat: Jak często można prowadzić mityng pozostając autentycznym i nie wpadając w rutynę? Nie znam odpowiedzi na to pytanie, choć na istnienie problemu wskazuje i autor i niektórzy z prowadzących (źr. IX i XI).

Program „Noe” jest na tyle atrakcyjny dla samych prowadzących, że wiele osób zmotywowało do poważniejszego zajęcia się dziedziną profilaktyki lub terapii uzależnień (źr. IX i XI). Są osoby, które zachęczone pracą w „Noem” wyszkoliły się w programach „Dziękuję - nie”, „Elementarz”, podjęły szkolenie w Studium Pomocy Psychologicznej, czy wręcz studia psychologiczne.

ZAKOŃCZENIE

Zebrane przeze mnie dane przekazywałem autorowi programu i realizatorom. Do niektórych wniosków dochodziliśmy niezależnie, inne zaś były dla nich nowością. Wprowadzono pewne korekty do realizacji programu. Mityng został nieco skrócony. Powstała także jego dwugodzinna wersja o nazwie „Mini-Noe”. Młodzieży stworzono też szansę na zadawanie pytań (pytania wrzuca się do woreczka w trakcie przerw), na które prowadzący odpowiadają na końcu spotkania. Świadcstwo Beaty regularnie zastępowane jest dawanym na żywo świadectwem należącego do KWC członka zespołu. Dość często wprowadza się też dodatkową scenkę „Krzesło”, która pokazuje jakie postępowanie otoczenia wobec alkoholika jest zdrowe, a zarazem dobre dla niego. Podjęto też szereg prób wprowadzania drugiego etapu programu. W nowych preliminarzach uwzględnia się nakłady na jego realizację.

Zebrane wnioski autor programu wziął pod uwagę przy szkoleniu nowych ekip. Referat dotyczący wyników ewaluacji formatywnej stanowił na przykład jeden z elementów ogólnopolskiego szkolenia realizatorów.

Uważam za swój błąd to, że praca nad ewaluacją, na tym etapie mającą przecież na celu udoskonalanie, a nie ocenę programu, prowadzona była bez bliższej współpracy z realizatorami. Lepiej jest przecież pracować zespołowo, niż poddawać ekipie sugestie, w dochodzeniu do których nikt z jej członków nie uczestniczył. Jedną z głównych przeszkód była odległość między Warszawą i Łodzią.

Szymon Grzelak

Alcohol Prevention Program „Noah” - A Formative Evaluation

Summary

The main goal of primary prevention program „Noah” is to reduce alcohol consumption among adolescents. The basic part of the program takes a form of 3-4 hour meeting which is usually organized in schools for a group of 100-

300 pupils at a time. More than 50.000 young people took part in it since the first realization in Autumn 1992. The meeting is led by a team of four which consists of: a nondrinking alcoholic (AA), two coalcoholics (Al-Anon, Al-Ateen), and a person with no alcohol problems - some of whom are professional therapists. The meeting is very dynamic. It contains films, dialogues with audience, short role-plays with students as actors, and witnesses illustrating how alcohol abuse degrades personal **freedom and ability to love** - the two main themes developed at length during the meeting.

The purpose of formative evaluation was to place the program in the framework of different approaches in prevention and to find its strongest and weakest elements to prepare „Noah” to summative evaluation. Several sources of information were used: observations of meetings, discussions with participants and teachers right after meetings, a week and a month after, questionnaires collected from participants as well as from staff of the program, opinions sent from different cities, etc. It was found that the program contains strategies that suit all of the factors that Hansen revealed to be most important: a positive change in normative beliefs, development of motivation to abstain from alcohol, achieving awareness of contradiction between drinking and realizing one's values, showing the consequences of abuse and learning resistance skills. According to almost all sources of information witnesses and role-plays are the best parts of the program; the meeting itself lasts too long, yet, on the other hand, a great need for continuation is reported. As it appeared, the meeting may serve as an incentive for the local community to take over the responsibility for prevention.

Key words: alcohol primary prevention; evaluation; adolescents

Piśmiennictwo

1. Grzelak, J., Wolniewicz-Grzelak, B.: „Ocena efektywności programów profilaktycznych - perspektywa metodologiczna”. *Alkoholizm i Narkomania*, wiosna 1993.
2. Hansen, W. B.: „School-Based Alcohol Prevention Programs”. *Alcohol World - Health & Research*, vol 17, nr. 1, 1993.
3. Wojcieszek, K.: „Program Profilaktyczny „Noe” - Materiały pomocnicze dla realizatorów programu”. *Stow. „Agape”*, Łódź 1993.